

Polítiques públiques, crisi i persones grans: feminització de la pobresa i condicions d'envelliment

Sandra Ezquerro

Càtedra UNESCO Dones, Desenvolupament i Cultures de la Universitat de Vic-UCC.

Paraules clau: persones grans, envelliment, feminització de la pobresa

Aquest text analitza els processos actius d'empobriment de les persones grans en els nostres dies. D'una banda, es defensa la idea que la feminització de la pobresa suposa una realitat entre les persones grans i, de l'altra, es planteja la tesi segons la qual ens trobem actualment davant del que hem anomenat feminització de les condicions d'envelliment, ja que alguns trets que caracteritzaven fins fa poc l'envelliment de les dones, com ara la precarietat i la incertesa, s'estan generalitzant cada cop més entre les persones grans. Amb la finalitat d'aprofundir en aquesta tesi, s'analitza la relació de les trajectòries vitals de les persones grans des d'una perspectiva de gènere i de cicle de vital, l'evolució dels marcs reguladors que han configurat aquestes trajectòries i algunes de les respostes polítiques a la crisi econòmica que va esclatar ara fa deu anys.

1. Introducció

Aquest text analitza, des d'una perspectiva de gènere, els processos actualment actius d'empobriment de les persones grans que previsiblement continuaran presents en els propers anys. D'una banda, es defensa la idea que la feminització de la pobresa és una realitat entre les persones grans i, de l'altra, es planteja la tesi segons la qual ens trobem actualment davant del que hem anomenat feminització de les condicions d'envelliment, ja que alguns trets que caracteritzaven fins fa pocs anys l'envelliment de les dones, com la precarietat i la incertesa, es generalitzen cada cop més entre les persones grans. Amb l'objectiu d'aprofundir en aquesta tesi, s'analitza la relació entre 1) les trajectòries vitals de les persones grans des d'una perspectiva de gènere i de cicle vital, 2) l'evolució dels marcs reguladors que han configurat aquestes trajectòries

i 3) algunes de les respostes polítiques a la crisi econòmica que va esclatar ara fa deu anys.

Així mateix, es fa palès que aquelles persones més allunyades de l'ideal de ciutadania construït per les polítiques de primera meitat del segle XX i pel “consens de postguerra” de regulació del mercat laboral i de protecció social, les dones grans d'avui, són també les que pateixen el major risc d'incertesa de sotmetre's a la incertesa que va caracteritzar la seva infantesa i etapa adulta, generant una feminització de la pobresa entre les persones grans.

D'altra banda, l'actual crisi econòmica ha generat noves situacions contradictòries en les quals la seguretat i flexibilitat es veuen condicionades pel gènere i afecten cada vegada sectors més amplis de la població. Les experiències vitals de les dones, considerades durant dècades excepcions o desviaments de la norma implícita o explícita de ciutadà-treballador-proveïdor, són cada vegada més comunes per tots i totes.

La flexibilitat es presenta com a novetat, tot i que aquesta no existeix, atès que les dones porten tota la seva vida patint aquesta flexibilitat. La novetat és, però, la seva generalització a experiències masculines i a les noves formes d'envelliment de la població, o el que hem anomenat feminització de les condicions d'envelliment (Ezquerria, Alfama i Cruells, 2016).

2. Biografies i polítiques que deixen petjada

Paral·lelament a les profundes transformacions viscudes a l'Estat espanyol al llarg del segle XX i a la millora de les condicions socioeconòmiques durant la segona meitat

d'aquest segle, les trajectòries vitals d'una part important de les persones grans es veuen caracteritzades per un context socioeconòmic marcat per una gran precarietat, així com uns nivells educatius sensiblement baixos, seguits per l'ascens social, una creixent estabilitat econòmica i una millora progressiva de les seves condicions de vida (veure Alfama, Cruells i Ezquerria, 2014)¹.

Les generacions grans, nascudes entre les dècades dels 20 i 30, van viure la Guerra Civil i els seus efectes brutals durant la infantesa, i es van haver d'enfrontar a la lluita per la supervivència de la primera postguerra. Les seves biografies ens parlen d'orígens socials humils, de gana, de repressió política, de pèrdua de familiars, escassetat o nuls estudis, itineraris per la geografia espanyola tot cercant feina, migracions del camp a la ciutat i, d'entre d'altres factors, interminables jornades laborals des de ben joves a canvi d'uns jornals de pobresa.

L'itinerari vital de les persones grans més joves, les quals tenen ara entre 60 i 70 i pocs anys, s'inscriu dins d'un marc una mica més afavoridor. Tot i que també van patir la crueltat de la postguerra i van formar part de les migracions massives, travessant múltiples regions de l'Estat espanyol,

1. Aquests relats generals de les biografies de les persones grans s'han obtingut mitjançant el treball de camp realitzat durant el projecte “Envejecimiento activo, ciudadanía y participación: valoración de las aspiraciones, necesidades y estrategias asociadas a la autonomía y al empoderamiento de viejas y nuevas generaciones de personas mayores en España” (2012-2015), finançat a través de la convocatòria d'ajudes a la investigació conjunta entre CSIC i la Fundació Obra Social La Caixa, anomenada “Projectes Cero sobre l'Envelliment”. El projecte fou liderat per Joan Subirats i Mercè Pérez Salanova, juntament amb l'equip de investigació format per Eva Alfama, Ramón Canal, Marta Cruells, Jorge Salcedo, Mayo Fuster, Sandra Ezquerria, Margarida Pla, Joan Font, Toni Salvà, Pilar Monreal i Arantza del Valle.

són també les generacions que protagonitzen la transició cap a la democràcia i cap a una societat de masses i de consum. Les seves biografies, per una banda, són en principi menys tràgiques que les de la generació anterior, si bé coincideixen en haver viscut vides dedicades al treball i un procés similar de mobilitat social ascendent. Malgrat que l'accés massiu a estudis universitaris no arriba fins a la següent generació, les “persones grans joves” completen estudis primaris en una major proporció que la generació anterior, accedeixen més sovint a estudis mitjans i superiors i consideren la formació permanent important per les seves vides.

La millora generalitzada i l'ascens social que caracteritzen les trajectòries d'aquestes dues generacions no són alienes al sorgiment d'importantes diferències, condicionades per la classe social i el gènere, en relació als graus de progrés i a la seva estabilitat durant el transcurs de les seves vides.

Els homes d'aquestes generacions han estat durant els seus anys de joventut o d'edat adulta els protagonistes del desenvolupament industrial espanyol. Aquells amb orígens socials més humils i nivells formatius inferiors van accedir al mercat laboral com a aprenents i, a partir d'aquest moment, van començar a formar-se i ascendir en el seus llocs de feina. Els treballadors més qualificats i els professionals, els quals normalment tenien estudis mitjans, van fer un recorregut semblant. Ambdós perfils comparteixen llargues trajectòries laborals dins la mateixa empresa, amb la qual cosa han pogut acumular antiguitat, que ha suposat posteriorment la percepció d'elevades pensions de jubilació. Una part important d'aquests, però, no ha aconseguit finalitzar la seva carrera laboral a les empreses on van créixer des d'un punt de vista

vital i laboral com a conseqüència de la crisi industrial espanyola, la qual porta provocant importants processos de reestructuració i reduccions de personal des de la dècada dels 70. Durant la dècada dels anys vuitanta i el primer terç de la dècada dels 90 es van produir processos massius d'aprovació d'Expedients de regulació d'ocupació (amb una mitjana de quasi 1.300 mensuals als inicis de la dècada dels 80 i de 1.916 a la dècada dels 90). Després del tancament i/o deslocalització de les empreses i els centres de producció, una part important dels homes d'aquesta generació es van veure obligats, als quaranta o cinquanta anys, a reintegrar-se dins el mercat laboral. Això els hi ha suposat, a curt termini, la pèrdua d'ingressos i el deteriorament de les seves condicions laborals i, a llarg termini, una reducció significativa de les pensions de jubilació que, després de la seva retirada del mercat laboral, reben actualment.

Les trajectòries femenines han estat més intermitents i condicionades per un grau més elevat d'informalitat, fins i tot en ocupacions i sectors econòmics en els quals els homes han cotitzat i han obtingut reconeixement formal. A diferència de la gran majoria dels seus homòlegs masculins, les dones fan servir fórmules variables per combinar el treball remunerat formal, el treball remunerat informal i el treball domèstic i de cures no remunerat. Malgrat els estereotips i els imaginari col·lectius, poques dones s'han mantingut exclusivament com a “mestresses de casa” durant tota la seva vida i poques d'elles han abandonat completa i/o irreversiblement el treball remunerat com a resultat del matrimoni i/o maternitat. Sí que en formen part, però, del conegut model d'home *breadwinner* –o principal proveïdor econòmic de la llar, mitjançant un salari que es continua considerant familiar– i de la dona com a responsable de les tasques de la llar. Sovint

compatibilitzen aquesta responsabilitat amb una feina formal i/o parcial amb la finalitat de complementar els ingressos masculins, però de cap manera són considerades el fonament de l'economia familiar. Al començament de la dècada dels 60, per exemple, la presència d'homes al mercat laboral registrada pel Cens es situava per sobre del 60%, mentre que les dones no arribaven al 15%.

Aquesta tendència de gènere fou evidentment afavorida per la dictadura franquista, la qual, després d'uns anys de Segona República pionera en impulsar els drets de les dones², va imposar una ideologia i unes pràctiques que van enfortir els rols tradicionals de gènere i pretenien limitar qualsevol tipus d'autonomia femenina. Dins el terreny de les polítiques laborals, per exemple, el franquisme va prohibir el treball nocturn de les dones per a l'objectiu de “protegir la salut i honestat femenines”. La legislació de la dictadura franquista també bloquejà l'accés de les dones a determinats llocs de feina de responsabilitat tant dins com fora del sector públic, en transmetre la noció segons la qual aquestes havien de centrar la seva atenció en la llar. El règim franquista va regular, al mateix temps, la maternitat de les dones treballadores i va determinar que les dones havien de deixar la seva feina després del matrimoni. Altres lleis propugnaven que les dones havien de comptar amb una autorització marital per a incorporar-se al mercat laboral i consideraven la possibilitat que fos el marit qui cobrés el sou de la dona. Tots aquests obstacles s'afegien a la discriminació laboral femenina en relació als treballadors assalariats homes que ha estat recollida en nombroses reglamentacions (veure Duby i Perrot, 2000; Ruiz, 2007). En conseqüència, l'estabilitat de les dones dins el món laboral formal esdevingué especialment difícil i va produir repercussions irreversibles en les seves

trajectòries vitals, incloent-hi la seva autonomia financera i qualitat de vida en edats avançades.

Fins i tot després de la dictadura franquista, la legislació s'ha proposat informalitzar la situació laboral de les dones com és el cas, per exemple, de l'absència d'obligació de contracte laboral quan aquestes treballen a una empresa familiar³ o l'escassa regulació d'activitats laborals socialment categoritzades com a femenines, com és el cas de les feines domèstiques⁴.

2. Tot i els avenços legals aconseguits per les dones durant la Segona República, la literatura feminista s'ha fet ressò de les crítiques contra les polítiques republicanes per mantenir-se fidels al model de l'home com a *breadwinner*, la qual cosa va afavorir la configuració de les dones per a mà d'obra secundària. Durant la crisi internacional de la dècada dels 30, les polítiques contra l'atur van estar adreçades fonamentalment als homes adults assalariats. A més, l'Estat va donar suport a les restriccions d'accés laboral de les dones als sectors afectats per l'atur i va excloure el servei domèstic de la Llei de col·locació obrera. Es va mantenir, així, la discriminació salarial a l'àmbit públic i al privat.

3. La figura de “l'autònom col·laborador” eximeix l'empresari de la formalització del contracte laboral. El fet que aquesta figura correspongui molt sovint en l'actualitat a dones i que la figura de “l'ocupador” pertanyi desproporcionadament als homes, fa que ens trobem davant d'un cas del que s'anomena en l'àmbit de dret discriminació indirecta.

4. El treball domèstic remunerat, ocupat actualment per dones en un 95% dels casos i, a partir de la dècada dels 2000, per un progressiu nombre de dones d'origen migrant, mai ha estat reconegut com a treball per part de les normatives laborals franquistes. A la dècada dels 80, el govern del Partit Socialista Obrer Espanyol (PSOE) va aprovar el RD 1424/1985 mitjançant el qual se li concedien certs elements d'ocupació sense arribar a equilibrar-lo, en termes de drets laborals ni de protecció social, a la resta d'activitats econòmiques. Si bé el 2011 el govern del PSOE amb José Luís Rodríguez Zapatero va aprovar la Llei 27/2011 sobre actualització, adequació i modernitat del sistema de Seguretat Social i va planificar la inclusió del treball domèstic al Règim General de la Seguretat Social, d'avui dia encara li manca el conjunt de drets laborals de l'Estatut de Treballadors i continua patint múltiples discriminacions laborals. El govern actual, a més, rebutja adoptar el Conveni 189 de l'Organització Internacional del Treball, el qual cerca la protecció legal igualitària del sector i evitar pràctiques discriminatòries.

Quant a les polítiques de conciliació laboral i familiar, fins els nostres dies es continua fomentant que siguin les dones les que deixin de banda el seu lloc de feina per assumir les tasques de cura, amb la conseqüent pèrdua d'ingressos i discriminació laboral. A diferència de l'època franquista, aquesta legislació no ha estat explícitament destinada a bloquejar l'accés de les dones al mercat laboral. Tanmateix, el seu principal resultat ha estat la creació d'un escenari familiar i laboral perjudicial per a elles, caracteritzat per dobles presències i absències i, en darrera instància, com s'analitzarà posteriorment, unes trajectòries laborals femenines amb menys garanties que les masculines per accedir a una pensió de jubilació acceptable.

Com s'ha esmentat anteriorment, malgrat la llarga tradició de discriminació laboral institucionalitzada envers les dones, moltes d'elles han anat combinant, al llarg de les seves vides, la feina de la llar i de les cures no remunerada amb diferents aportacions als ingressos familiars mitjançant l'economia formal o informal. Mentre que les dones més grans –sobretot les d'origen més humil– han viscut una situació econòmica molt més precària que ha obligat els dos membres de la parella a treballar tot el possible, durant el període del *desarrollismo* s'introdueix la possibilitat d'una major flexibilitat en relació a aquesta articulació entre treball remunerat formal i informal i treball de cures no remunerat. Les generacions més joves han vist l'accés de les dones al mercat laboral formal com a realitat majoritària. En aquest sentit, només cal veure el salt qualitatiu de les taxes d'activitat laboral femenina, les quals s'han duplicat durant les quatre darreres dècades: a escala estatal, van passar d'un 15% a inicis de la dècada dels 70 a superar el 52% l'any 2010 i el 53% a inicis del

2017, segons dades de l'Enquesta de Població Activa. Aquest salt en la participació de les dones al mercat laboral ha contrastat amb la davallada de les taxes d'activitat masculines, les quals han passat del 77,8% el 1976 a arribar a un escàs 70% a mitjans de la dècada del 2000, fins a situar-se actualment en un 64,6%. Pel que fa a Catalunya, les mitjanes de participació laboral femenina (i també masculina) són superiors a les mitjanes espanyoles. Segons dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya (IDESCAT), les taxes d'activitat masculina i femenina durant el 2001 van ser del 69,07% i 45,90% respectivament, mentre que, el 2017, són del 66,62% i del 57,21%.

L'espectacular creixement de la participació laboral de les dones ha fomentat, per altra banda, la seva incorporació a pensions de jubilació contributives, les quals també s'han vist augmentades en els últims anys. La generació més jove de dones grans està formada en gran mesura per perfils professionals més qualificats; dones que van treballar en les clàssiques feines feminitzades com el secretariat, o en d'altres emergents, tot i que també feminitzades, com l'ensenyament o l'educació social.

Malgrat els progressos esmentats, continua sent diferent el procés d'envelliment per un home que per a una dona. Les experiències viscudes per les generacions de persones grans continuen, a dia d'avui, marcades pels condicionants de gènere que van afectar tant les vides de tots i totes com les polítiques públiques dels anys passats i no tan passats. Les dones han patit una relació dialèctica entre les condicions de vida en l'àmbit reproductiu i en el productiu; relació dialèctica que s'ha traduït en l'assumpció desproporcionada durant tota les seves vides

de treball domèstic i de cures no remunerat realitzat a la llar i adreçat a les seves famílies, participant de manera més intermitent que els homes en el mercat laboral com a resultat de la cura i afectes de petis i grans, adquirint un major pes que ells dins el mercat laboral informal i certa segregació dins els sectors laborals situats entre els pitjor remunerats i socialment menysvalorats. Tot i així, si bé les formes convencionals de comptabilitzar les contribucions de les persones a l'economia ometen les aportacions de les dones al benestar de les llars, des d'una perspectiva feminista aquestes aportacions esdevenen fonamentals a l'hora de garantir la supervivència i el benestar de les famílies.

L'aliança patriarcal entre condicions socials i laborals i polítiques públiques, a més, continua activa en l'actualitat pel que fa a l'àmbit de la protecció social. Les polítiques socials de protecció a les persones grans han estat construïdes sobre l'axioma de les contribucions, el qual consisteix, fonamentalment, en concedir drets socials (prestacions d'atur, pensions de jubilació, etc.) en funció de les aportacions que les persones realitzin durant les seves vides laborals a la recaptació pública en forma de cotitzacions a la Seguretat Social a través de feines pertanyents a l'economia formal. La dimensió total de la prestació d'atur o la pensió de jubilació és el resultat d'una valoració combinada de temps total cotitzat i base cotitzada en determinats períodes. La centralitat del sistema de contribució segons la lògica d'assignació de drets és simptomàtica del protagonisme que ha adquirit el treball remunerat formal, des d'una perspectiva de cicle de vida, durant el segle XX a l'Estat espanyol. Aquest constitueix un principi d'assignació de

drets profundament androcèntric, ja que es construeix sobre la base de trajectòries laborals i vitals típicament masculines, invisibilitzant, així, els itineraris femenins i les importants contribucions que les dones realitzen durant la seva vida a la societat en forma de treball domèstic, benestar i cures. El reconeixement de les trajectòries masculines i la penalització de les femenines limiten els drets socials i l'autonomia financera de les dones mentre es troben en edat laboral i quan arriben a la jubilació.

Segons les dades de l'Institut Nacional de la Seguretat Social corresponents al mes de gener de 2016, el nombre d'homes que gaudeixen d'una pensió de jubilació és de 4.242.652 i, el de dones, 3.290.371. La informació disponible no només reflecteix una major participació en el mercat laboral formal dels homes grans durant el transcurs de la seves vides laborals. Les dades també indiquen que, fins i tot quan les dones han cotitzat suficient com per accedir a una pensió de jubilació, la naturalesa més informal, intermitent i les jornades parcials de la seva activitat laboral situen la xifra de les seves pensions actuals a uns nivells substancialment inferiors en comparació als homes: mentre que, entre els homes, la pensió mitjana és de 1.312,13€, la de les dones es veu reduïda més d'un 31,6%, és a dir, 896,27€.

Si analitzem la mateixa realitat des d'un altre punt de vista, trobarem que 1.237.112 homes cobren actualment pensions de jubilació inferiors a 700€ mensuals, mentre que les dones receptors de pensions corresponents a aquesta franja són 2.222.728. En canvi, únicament 219.694 dones cobren pensions de jubilació superiors als 1.500€ front 1.083.546,

o gairebé cinc vegades més, d'homes.⁵ Cal no oblidar, a més, que el 92,5% de les pensions per viduïtat, les quals provenen de les cotitzacions de la parella difunta, la mitjana de la qual és 633€, tenen com a persones beneficiàries les dones. Altres tipologies de pensions percebudes majoritàriament per dones són la Pensió Segur Obligatori de Vellesa i Invalidesa (SOVI) (96,6% de beneficiàries dones), reservada per a determinades persones que no tenen dret a pensió actual del sistema de la Seguretat Social, les quals obtenen 385,97€ de quota mitjana. Finalment, el 85,7% de les pensions assistencials o no contributives, les quals són considerablement més baixes que les pensions per jubilació i s'adrecen a persones que no han cotitzat suficient per complir amb els requisits imposats pel sistema de contribució, estan destinades a dones.

Tot això produeix importants conseqüències en forma de desigualtats de gènere en les condicions de vida de les persones grans i també en forma de feminització de la pobresa en aquest sector social a nivell estatal: a través de situacions de risc de pobresa entre homes i dones grans (12,5% de taxa entre les dones front d'un 10% entre els homes majors de 65 anys), experiències de privació material severa (2,8% de les dones majors de 65 anys front un 1,9% dels homes de la mateixa franja d'edat) i escenaris amb dificultats importants per arribar a fi de mes (11,9% entre les dones majors de 65 anys front el 8,9% dels homes de la mateixa edat). El biaix androcèntric que hi és present en la lògica del sistema contributiu obté com a resultat

un diferencial també en el nivell de renda de les persones grans (11.839€ de les dones front 12.631€ dels homes). En el cas concret de la ciutat de Barcelona, i segons dades de l'IDESCAT de 2011, la franja d'edat de 65 anys i més és aquella en la qual la taxa de risc de pobresa femenina és més elevada en relació a la masculina (19,1% en comparació a 16,5%), mentre que 17.500 dones viuen soles i ingressen menys de 9.000€ nets l'any.

En resum, enlloc de minimitzar les desigualtats de gènere presents a les famílies, al mercat laboral i a les polítiques laborals, el model de protecció social de les persones grans continua reproduint les esmentades desigualtats. Com analitzarem posteriorment, l'esclat de la crisi econòmica en aquest escenari, així com el desplegament d'un seguit de mesures dirigides a desregularitzar el mercat laboral i a reduir la despesa pública, aprofundeixen, d'una banda, en aquest procés de feminització de la pobresa entre les persones grans i, de l'altra, contribueixen de manera indirecta a apropar una part creixent d'experiències d'envelliment cap el model considerat fins a l'actualitat com a femení. En definitiva, així com a partir de la dècada dels 70 els processos de reestructuració econòmica van impulsar un procés de feminització del mercat laboral –procés caracteritzat no només per una massiva incorporació de dones, sinó també per una tendència d' "igualació" a la baixa de les condicions laborals d'homes i dones–, durant els últims anys s'ha viscut una transformació anàloga en les condicions materials, principalment a causa dels mecanismes de protecció social que acompanyen el procés d'envelliment dels homes i les dones. Anomenem a aquest procés feminització de les condicions d'envelliment.

5. En consonància amb els diferents perfils de les trajectòries vitals en funció de les generacions de persones grans, cal destacar que les generacions més joves (aquelles que tenen en l'actualitat entre 60 i 64 anys).

3. Feminització de la pobresa i de les condicions d'envelliment de les persones grans

Les llargues trajectòries laborals i vitals d'una part important de les dones grans no contenen condicions ideals per afrontar els requisits establerts per les polítiques públiques de protecció social en les últimes etapes del cicle vital. Cal afegir, també, que la desigualtat econòmica de gènere entre les persones grans es veu agreujada després de l'esclat de la crisi econòmica de 2008 i les reformes executades des de les institucions públiques com a resposta. Les pensions de jubilació han esdevingut un dels àmbits de l'Estat del benestar espanyol on més han insistit els successius governs a través de la seva gestió neoliberal de la crisi des del 2010. Així, es pot afirmar que durant els darrers anys, aquestes polítiques, justificades amb arguments de caràcter econòmic enlloc –com caldria–, de compromisos de protecció social, han reformat ostensiblement el sistema de jubilació. Aquesta reforma subratlla encara més la centralitat del caràcter contributiu anteriorment present i converteix la pensió de jubilació en quelcom cada vegada més difícil d'assolir des del posicionament de l'actual, i sobretot del futur, “treballador mitjà”. La combinació d'aquests canvis amb d'altres polítiques de gestió de la crisi, com la desregularització del mercat laboral, desplaça cada vegada més “l'experiència laboral i social mitjana” cap a les considerades fins ara “desviacions” o, dit d'una altra manera, les experiències típicament femenines.

El model de pensió de jubilació continua dissenyat sobre la base d'un treballador remunerat a temps complet amb treball i cotització estables al llarg de la seva vida laboral, obviant d'aquesta manera no només que l'experiència mai

ha estat generalitzada entre el conjunt de la població, sinó que, a més, després de la crisi econòmica i de les darreres reformes del mercat laboral, serà cada cop menys freqüent. Els principals efectes de les reformes laborals són una major flexibilitat de les empreses per a reduir jornades i salaris, així com per suspendre contractes per motius tècnics o econòmics, una agilització i abaratiment generals dels acomiadaments i, en general, una major precarietat i inseguretat pels treballadors/es remunerats. Arran de l'aprovació de les dues reformes laborals dels governs del PSOE i Partit Popular els anys 2010 i 2012 respectivament, els contractes a temps parcial han evolucionat a l'alça i també hi ha hagut una reducció de les hores de mitjana treballades al mercat laboral formal com a resultat d'Expedients de Regulació d'Ocupació.

Malgrat la precarització del mercat laboral succeïda durant els darrers anys, les reformes del model de jubilació incorporen el model de “carrera laboral completa”, considerada com la carrera de cotització modèlica dins el sistema de la Seguretat Social a llarg termini, situada en 38 anys i 6 mesos de cotització front els 35 anys exigits anteriorment. La reforma del sistema de pensions del govern del PSOE el 2011 també altera el mètode de càlcul de la base reguladora, passant del càlcul sobre els últims 15 anys cotitzats als últims 25. Aquesta reforma no només té l'efecte de reduir sensiblement l'import de la pensió de jubilació –en quantificar-ne bases de cotització més allunyades en el temps i, per tant, d'una quantia més baixa–, sinó que l'ampliació del període de referència també suposa incloure períodes de menor cotització o absència d'aquesta com a resultat de l'atur de llarga durada o, entre d'altres causes, les interrupcions o discontinuïtats

en la vida laboral relacionades amb la cura dels fills i filles menors, les quals necessàriament afecten sobre els últims 15 anys de vida laboral de la dona.

Ambdós elements agreugen les dificultats per accedir a una pensió equivalent al 100% de la base reguladora corresponent. Aquest és el cas de les persones assalariades a temps parcial, de les persones joves i, en general, de totes aquelles persones que no desenvolupen una carrera laboral i de cotització estable a causa de llargs períodes d'atur, contractació temporal i/o informal o de conciliació de vida laboral i responsabilitats de cures, entre d'altres factors. Això contribueix ara i en el futur a un evident impacte en les pensions de jubilació de les dones, però no només això: quins efectes tindrà sobre les seves futures jubilacions el fet que les dones ocupin el 74% de les jornades laborals parcials en l'actualitat o agafin el 84,7% de les excedències per cuidar dels seus familiars?, quin impacte tindrà el fet que les persones joves hagin superat durant la crisi taxes d'atur del 50% i, les persones migrades, del 42%?

En el cas concret de les dones, si les trajectòries laborals femenines anteriors a la crisi generaven pensions significativament inferiors a les dels homes, les mesures introduïdes des de llavors fan que la penalització de la "flexibilitat de les trajectòries laborals i vitals femenines" esdevingui encara més forta i promogui una major feminització de la pobresa entre les persones grans. En aquest sentit, si bé la naturalesa gradual de l'aplicació de les reformes de les pensions farà que els seus efectes permanents encara necessitin temps per fer-se veure's, les dades actualment disponibles diuen que la diferència entre els imports mitjans de les pensions contributives de

jubilació d'homes i dones es va incrementar en uns 100€ entre el 2008 i el 2016. En relació a altres col·lectius socials com les persones d'origen migrant o les persones joves d'ara, cal assenyalar que la combinació de la precarització del mercat laboral amb la reestructuració de les polítiques de protecció a les persones grans comportarà que també cada vegada més homes es jubilin en unes condicions de vulnerabilitat generalment exclusives per les dones fins el moment. El factor de sostenibilitat i l'índex de revaloració introduïts per la reforma de les pensions del govern del Partit Popular l'any 2013 conduiran previsiblement a una devaluació de les pensions, així com a una ampliació de la bretxa de gènere que actualment les condiona (veure Cebrián i Moreno, 2015). En resum, ens trobem no només davant d'un més que probable augment de la feminització de la pobresa entre les persones grans pel que fa al futur pròxim, sinó, a més, d'una feminització de les condicions materials que afecten l'envelliment.

4. Promoure un envelliment digne i equitatiu des de les polítiques públiques

Les polítiques de reestructuració del sistema de pensions introdueixen mesures per pal·liar alguns dels impactes negatius que han afectat de manera proporcionada les dones i, concretament, en els casos d'excedències per cura dels fills i filles (veure Gala, 2012). Si bé aquestes mesures suposen un reconeixement de la desafavorida situació estructural en la qual es troben freqüentment les dones en tant principals cuidadores familiars a l'hora d'accedir a una prestació de jubilació, presenten tanmateix dos problemes que caldrà abordar amb l'objectiu de promoure una protecció social de les persones grans veritablement basada en la justícia de gènere.

El primer problema d'aquestes mesures consisteix en què solament contemplen la suposada cura de fills i filles i no tenen en compte les situacions de necessitat de cura – cada vegada més freqüents, fruit del procés d'envelliment demogràfic en el qual ens trobem immersos– de persones en situació d'autonomia funcional restringida i, sobretot, de persones grans: la gran majoria de persones en situació de dependència funcional tenen com a cuidador principal un membre femení de la família, la gran majoria encara en edat laboral. La crisi de les cures resultant de les tendències demogràfiques actuals, així com dels retrocessos en protecció social imposats durant els últims anys, està trobant “solució” principalment mitjançant una intensificació del treball de cures no remunerat per part de les dones en l'entorn de la llar. A més de l'impacte en forma de pobresa de temps, empitjorament de la salut, benestar i qualitat de vida, així com de projectes vitals propis, haurem de parar atenció durant els pròxims anys als efectes econòmics que, al seu torn, aquest impacte pot generar en la seva jubilació.

El segon problema de les mesures “correctores de gènere” es més profund i té a veure amb les ja exposades tensions latents entre l'actual organització social de les cures, per una banda, i el mercat laboral i el model de pensions de jubilació contributiva promogut durant les darreres dècades i reforçat en anys recents, per l'altra. Com hem explicat, ens trobem, en el primer cas, davant de l'assumpció desproporcionada per part de les dones de diferents tipus de cures en l'àmbit de la família en el transcurs del seu cicle vital. Aquestes responsabilitats són escassament reconegudes social, econòmica i políticament, en forma d'un sistema públic sòlid de serveis, prestacions i permisos per a la provisió y recepció de cures en moments

diversos del cicle vital. Aquesta falta de reconeixement no només passa per l'escassa socialització de la responsabilitat de la cura dins les comunitats, administracions públiques i el sector privat –responsabilitat que les dones assumeixen normalment en solitari– sinó precisament també per la penalització de les seves trajectòries laborals i, per tant, de les seves condicions de jubilació que, majoritàriament les dones, acaben patint.

La pregunta que cal fer-nos davant d'aquest escenari és si, des d'una perspectiva de polítiques públiques, el camí a emprendre és pal·liar els efectes negatius de l'actual sistema de protecció social envers les persones grans i les dones com a resultat de la seva construcció social a partir d'un model implícit de ciutadà-treballador típicament masculí en el qual les dones i els seus rols imperatius de gènere no acaben de tenir cabuda o si, en substitució d'això, cal impulsar polítiques públiques que arrenquin des d'un nou paradigma: el de ciutadà/na-cuidador/a universal (Fraser, 2015), que gratifiquin i promoguin trajectòries vitals caracteritzades per una relació més equilibrada entre treball i cures. Es planteja un salt qualitatiu des de la pal·liació de la discriminació indirecta de les dones present en el principi de contributivitat cap a una lluita contra la discriminació estructural a la qual es veuen sistemàticament sotmeses les dones, atès que la seva desprotecció social quan es fan grans és “només” una manifestació més (veure Barrère Unzueta, 2009). La nostra premissa en el present text estableix que la situació de les persones grans és el resultat, entre d'altres factors, de l'androcentrisme present en l'organització social de la cura, el mercat laboral i les polítiques públiques. Com a resultat, la resposta política ha d'anar més enllà de

l'aplicació de correctius en les polítiques de jubilació per mitigar els desavantatges resultants del “desviament” de “la norma” que caracteritzen aquestes polítiques i ha de qüestionar precisament aquesta norma: aquella segons la qual la cura en el transcurs de la vida és tant una activitat social secundària com una responsabilitat per part de les dones, la qual permet la seva discriminació laboral com a conseqüència d'aquest dictat, mentre les condemna a un estatus de ciutadanes de segona en la totalitat del cicle de vida i, particularment, quan es fan grans.

La resposta hauria de basar-se en una conceptualització de la justícia de gènere que tingui en compte les múltiples dimensions que travessen, en detriment de les segones, les vides dels homes i dones, i com aquestes es manifesten en l'àmbit familiar, en el mercat laboral i en les polítiques públiques. Abordar la qüestió des d'aquest focus pot esdevenir enormement útil per combatre la feminització de la pobresa, o un risc desproporcionat d'exclusió social de les dones, entre les persones grans. També pot ajudar a revertir el procés de feminització de les condicions en les quals el conjunt de la població es veu cada vegada més condemnat a fer-se gran. Si sembla poc raonable sotmetre els drets de les dones grans a criteris que no tenen en consideració les particularitats de les seves trajectòries vitals (i, com a conseqüència, la pervivència de la divisió sexual del treball dins i fora de les llars), no es més fàcil comprendre que la protecció social de les persones grans s'organitzi d'esquenes al que està succeint dins el conjunt del mercat laboral. No té cap sentit que el treball formal (en forma de cotitzacions) es mantingui com a criteri fonamental d'accés a drets quan l'activitat laboral dels homes porta dècades descendant dràsticament i quan el treball, formal o informal, té cada

vegada menys capacitat de garantir trajectòries laborals i vitals estables i segures. El paper central que ha exercit històricament el treball formal deixava excloses a la meitat de generacions senceres i en l'actualitat es proposa estendre cada vegada a més sectors socials l'impossible accés a una vellesa digne. A més, si bé les contribucions als fons públics mitjançant les cotitzacions resultants de la participació en el treball remunerat formal constitueixen una aportació imprescindible per l'interès públic, no són menys rellevants les aportacions al bé comú realitzades històricament sobretot per les dones en forma de cures de tots i totes en el transcurs del cicle vital: cal que les polítiques públiques deixin d'ignorar aquest fet.

Realitzar una aposta per una major valorització social i política del treball “reproductiu”, per una redistribució d'aquest i del treball “productiu” entre homes i dones, per una socialització/redistribució de la responsabilitat de les tasques de cura de la família a altres institucions socials, així com un reconeixement des de les polítiques públiques envers aquest nou equilibri entre esfera “reproductiva” i “productiva”, podria generar expectatives més raonables sobre el conjunt de trajectòries vitals; podria promoure que tots i totes cuidin i que tots i totes gaudeixin d'autonomia econòmica; podria ajudar també a fer front al biaix de gènere que ha caracteritzat la lògica de les polítiques públiques i el seu sistema de compensacions i penalitzacions fruit dels axiomes profundament androcèntrics; podria evitar, finalment, els processos descrits de feminització de la pobresa entre les persones grans i de feminització de les condicions d'envelliment, fomentant, d'aquesta manera, el benestar i la qualitat de vida entre el conjunt de dones i homes; també d'homes i dones grans.

Bibliografia

Alfama, Eva, Cruells, Marta i Ezquerra, Sandra. *Impactos de la crisis económica en las personas mayores en el Estado español*. A Fundación Foessa (eds.) *VII Informe sobre exclusión y desarrollo social en España* (document de treball). Madrid: Fundació FOESSA, 2014 (disponible a: http://www.foessa2014.es/informe/uploaded/documentos_trabajo/15102014111412_9796.pdf)

Barrère Unzueta, Mª Ángeles. *Derecho fundamental a la igualdad de trato, discriminación estructural y empoderamiento de las mujeres*. Encuentro Internacional sobre Crisis económica, género y redistribución, XXVIII Cursos d'estiu de la UPV/EHU, San Sebastián, 2, 3 i 4 de setembre 2009

Cebrián, Inmaculada i Moreno, Gloria. *Tiempo cotizado, ingresos salariales y sus consecuencias para las pensiones: diferencias por género al final de la vida laboral*. Quaderns de Relacions Laborals, núm. 33, vol. 2 (2015), p. 311-328

Duby, Georges i Perrot, Michelle. *Historia de las mujeres. El siglo XX*. Madrid: Taurus, 2000.

Ezquerra, Sandra; Alfama, Eva; Cruells, Marta. *Miradas de género al envejecimiento y a la vejez*. A Ezquerra, Sandra et al. (eds.) *Edades en transición. Envejecer en el siglo XXI*, Barcelona: Ariel, 2016

Fraser, Nancy. *Fortunas del feminismo*. Madrid: Traficantes de Sueños, 2015.

Gala, Carolina. *La reforma de la pensión de jubilación en las leyes 27/2011 y 3/2012: avances hacia un nuevo modelo*. Revista Internacional de Organizaciones, n. 8 (2012), p. 87-120

Ruiz, Rosario. *¿Eternas menores? Las mujeres en el franquismo*. Madrid: Biblioteca Nueva, 2007.